Т.А. Нікітіна, асист.

ВПЛИВ КОНЦЕНТРАЦІЇ ТА ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ НА ГЛОБАЛЬНУ ТА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКИ

Статтю присвячено дослідженню впливу подальшої концентрації та централізації капіталу, як невід'ємної частини процесу глобалізації, на глобальну та національну економіки.

The article are describe research influence of capital's concentration and centralization, which are parts of common process globalization and its influence at global and national economic.

Одним з проявів процесу глобалізації є постійно зростаюча концентрація і централізація капіталу в світовій економіці. Саме процес глобалізації сприяв появі на світовій арені транснаціональних корпорацій, які поступово перетворилися на потужних суб'єктів світової економіки, спроможних впливати на геоекономічну ситуацію в світі та зміну світової архітектоніки. Тому, досліджуючи процес глобалізації та вплив концентрації і централізації капіталу на світову економіку, актуальним є з'ясування наслідків діяльності транснаціональних корпорацій, як основної форми концентрації та централізації капіталу, на глобальну та національну економіки.

Метою статті є дослідження наслідків впливу концентрації та централізації капіталу, як невід'ємної частини процесу глобалізації, на глобальну та національні економіки.

Останнім часом багато вчених економістів і політиків займаються проблемами глобалізації світової економіки. Зокрема, Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Білорус О.Г, Гальчинський А.С., Геєць В.М, Гражевська Н.І., Іноземцев В.Л., Філіпенко А.С., Френклін Р.Рут., та інші. Процеси концентрації та централізації капіталу, зокрема, провідна форма концентрації капіталу - транснаціональні корпорації, досліджуються такими вченими як Астапович А., Вейне Г., Деринг У., Жамен С., Зайдель Х., Кизим Н.А., Коно Т., Лекур Л., Мільнер Б., Новицький В., Плотніков О., Рокоча В., Рогач О., Росс Д, Соколенко С., Степанов В., Теммен Р., Удовік С., Уткин Є.А., Шерер Ф., Шимаі М. та ін.

Перш ніж визначити вплив концентрації та централізації капіталу на національну та глобальну економіки, вважаємо за необхідне докладніше дослідити сутність процесу глобалізації світової економіки.

Термін "глобалізація" розглядається як феномен злиття ринків, який почав виразно проявлятися з початку 80х років XX ст. Українська економічна енциклопедія дає таке її визначення: "Глобалізація (фр. global – загальний, всесвітній, від лат. globus – куля) – категорія, яка відображає процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів і з 60х років XX ст. набуває форм постійного неухильно зростаючого міжнародного переплетіння національних економік. ... характеризується перманентністю темпів зростання світової торгівлі та валового внутрішнього продукту в усіх розвинутих країнах. Глобалізація виявляється у розширенні проникнення компанії в економіку зарубіжних країн за допомогою експорту, а в широкому значенні – за допомогою іноземних інвестицій ..."[1, с.264] .

Як зазначають Базилевич В.Д. та Базилевич К.С., "…глобалізація – всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно – технологічних, фінансово-економічних, суспільно – політичних, соціально-культурних взаємозв'язків та взаємозалежностей"[2., с.126].

Глобалізація трактується Стрижено А.А. як "процес територіальної експансії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності по всьому світу, їх проникнення на максимальну кількість ринків. Вона визначається як зростаюче інтегрування окремих країн у світову економіку, яке пропонує виміряти часткою, яка складає чистий експорт країни в загальному обсязі валового внутрішнього продукту"[3, с.3].

В.С.Савчук і Ю.У.Зайцев розуміють економічну глобалізацію як " процес структурних змін і поетапного формування органічно цілісного світового господарства як необхідного елемента становлення та розвитку цілісності світового суспільства" [4., с. 430].

МВФ зазначає, що "...глобалізація виражається у зростаючому взаємозв'язку країн у світі в результаті зростаючого обсягу та різноманітності трансграничного руху товарів та послуг, а також швидкого та широкого розповсюдження всіх видів технологій" [5., с. 14].

На сьогоднішній день серед вчених не існує однозначної позиції щодо доцільності глобалізації, поглиблення інтеграційних процесів. Існують кардинально протилежні погляди на оцінку явища - глобалізації. З одного боку, глобалізацію розглядають як ключовий феномен майбутнього світового розвитку. З іншого – яскраво виражене негативне ставлення до глобалізації та звинувачення її в зростанні розшарування всередині країни та між країнами, загрозі зайнятості та життєвим стандартам. На наш погляд, обидві ці думки мають право на існування. Так, наприклад, з одного боку, наслідком глобалізації стали фінансові кризи у 90-х роках XX ст. в Росії, Бразилії, Індонезії, Мексиці та ін. З іншого, більшість цих країн не досягли б відчутних темпів зростання, якби були ізольовані від глобальних ринків капіталу. Але факт прогресуючих ускладнень глобальних процесів визнається як противниками, так і прибічниками процесу глобалізації та системної інтеграції.

Взаємозалежність країн стає однією з найістотніших рис процесу глобалізації світової економіки. Змінюючи характер економічного зростання і напрями розвитку порівняльних переваг, глобалізація веде до того, що кордони, які визначають сферу розвитку окремої галузі, вже проходять не в межах окремих країн, а дедалі частіше об'єднують різні країни. Конкурентоспроможність економіки країни, таким чином, все більше визначається ступенем її залучення до глобально функціонуючих комплексів, які формуються значною мірою на основі внутрішньофірмового поділу праці транснаціональних корпорацій та їх активних транскордонних операцій. Перехід транснаціональних корпорацій до створення єдиних систем інтегрованого виробництва означає посилення взаємозалежності країн, появу їх (ТНК) нових форм і напрямів.

Як невід'ємна частина глобалізації економіки, подальша концентрація і централізація капталу, зокрема, розширення діяльності та могутності транснаціональних корпорацій, має потужний вплив на національні економіки та світову економіку в цілому.

Глобальна трансформація світової економіки, яка відбувається під впливом транснаціоналізації, технологічної революції та інших факторів, призводить до виникнення якісно нового рівня взаємозалежності країн. Такі відносини зростаючої взаємозалежності відтворюються не тільки в планетарному масштабі, але й на регіональному і

субрегіональному рівнях, формуючи у своєму переплетінні та єдності контури майбутнього світу.

Про зростання взаємозалежності країн світу свідчить наступне. За даними ЮНКТАД, на початку 90-х років у світі нараховувалось 37 тис. транснаціональних корпорацій (ТНК), які мали 170 тис. закордонних філій, а до 2004 року ці цифри зросли відповідно до 70 тис. і, як мінімум, 690 тис., майже половина з них знаходилась у країнах, що розвиваються. Сукупна чисельність персоналу ТНК зросла з 1990 по 2004 рр. з 24 млн. до 57 млн. чоловік. На них припадає десята частина світового ВВП та третина світового експорту[6, с.14]. Більше 40% активів найбільших компаній світу розміщенні поза країною знаходження материнських компаній [7, с. 201].

На валовий продукт, вироблений ТНК, припадає приблизно ¼ світового ВВП. Додана вартість, вироблена найбільшими корпораціями, перевищує ВВП невеликих країн. Загальний обсяг продаж, здійснених в 2004р. закордонними філіями ТНК, склав майже 19 трлн. дол., експорт – 3,7 трлн., а чисельність зайнятих робітників – майже 57 млн. чоловік. На ТНК припадає майже половина глобальних видатків на НДДКР і не менше 2/3 комерційних витрат на дослідження та розробки (за оцінками – 450 млрд. дол.) [8, с.15].

За даними Б.Мільнера, “500 найпотужніших ТНК реалізують 80% всієї продукції електроніки та хімії, 95% - фармацевтики, 76% - продукції машинобудування”[9, с.67]. В той же час триста найбільш потужних компаній володіли 25% всього капіталу, що використовується у світовій економіці та забезпечували 70% прямих закордонних інвестицій [7, с. 207].

Темпи зростання світового товарообігу впевнено випереджали зростання ВНП. За даними, що наводить В.Іноземцев [10], за період з 1980р. по 1992р. сумарний ВНП у всіх державах світу зріс з 3,8 до 18,9 трлн. дол., а зростання обсягів торгових оборотів підвищився з 0.3 до 3.5 трлн. дол. У 2001 році обсяг світової торгівлі зріс на 7% і досяг 6 трлн. дол. [11, с.5], а сумарний ВНП – 29,2 трлн. дол. [12, с. 376].

З одного боку, ці дані свідчать про зростання взаємозалежності країн світу. Однак, якщо проаналізувати структуру торговельних потоків, то виявиться, що торгівля між індустріально розвиненими країнами зростала більш швидкими темпами і частка взаємопоставок в їх зовнішньоторговельному обороті складала : в 1953р. – 38% загального обсягу експорту, в 1963р. – 49%, у 1973р. – 54%, у 1990р. – 76%, а наразі – біля 85% [7, с.207].

За дослідженням Іноземцева В., “…у 1999р. відношення експорту до ВНП в Сполучених Штатах було втричі меншим, ніж у Великобританії 150 років тому, в середині 40-х років XIX століття. Країни, що розвиваються, та нові індустріальні країни вносять непропорційно малий внесок у світову торгівлю: в 1998 році Китай постачав на світовий ринок меншу за вартістю товарну масу, ніж Бельгія!” [10].

При цьому основна частка зовнішньоторговельного обороту провідних країн світу припадає на їх сусідів, приналежних до клубу економічних лідерів. Для США провідним партнером являється Канада (її частка у зовнішньоторговельному обороті – 20%), для Японії – США (28%), для Канади – США (77%!), для Франції - Німеччина (16%), для Німеччини – Англія (10%), для Англії – США (20%)[13, с.3-14.].

Якщо проаналізувати розподіл найбільших у світі ТНК по країнах, то можна дійти висновку, що на 3 провідних економічних центри світу (Сполучені Штати Америки, країни ЕС та Японія), припадає 92% найбільших ТНК [14, с.334.]

Зазначимо, що глобалізація поширюється на групу найбільш розвинених країн, що входять в основному в ОЕСР (організацію економічного співробітництва та розвитку) (29 країн) і тільки 5% торгівельних потоків, що починаються і завершуються на території однієї з держав – членів ОЕСР, виходять за межі цього об'єднання[7, с.208]. В той же час, "...розвинені постіндустріальні країни імпортують товарів та послуг на суму, що не перевищує 1,2% їх сумарного ВНП"[15, с.107 -108].

Серед країн ОЕСР експорт зростає удвічі швидше, ніж в інших країнах. Якщо в 1960р. частка експорту становила 9,5% ВНП цих країн, то наприкінці століття - 20%. Але в 1900р. цей показник вже становив 20,5% [16].

Ті самі тенденції спостерігаються й на ринку прямих іноземних інвестицій (ПІІ) (а головним інвестором на сьогодні є транснаціональні корпорації). Так, в умовах фінансової глобалізації інвестиційні ресурси переміщуються згідно принципу господарської доцільності та концентруються в регіонах, де можна досягти найбільшої ефективності. Притік ПІІ стає одним з ключових критеріїв статусу країни, успішності її включення до світового співтовариства. Основною тенденцією розвитку ринку ПІІ є підвищення частки розвинених країн і зниження частки країн, що розвиваються. Так, у сфері імпорту інвестицій близько 73% припадає на промислово розвинуті країни, понад 24% - на країни, що розвиваються, і менше ніж 3% - на країни Центральної та Східної Європи [17, с.68].

У сфері експорту інвестицій розвинуті країни концентрують понад 90%, країни, що розвиваються, –8%, а країни Центральної та Східної Європи – менше одного процента [17, с.68].

Основна частка загального обсягу вивезення (92%) і ввезення (80%) інвестицій припадає на США, Європейський Союз та Японію[18, с.76].

Особливістю світового ринку інвестицій є висування на провідну роль на міжнародному ринку інвестицій саме Євросоюзу. Країни ЄС є найбільшими інвесторами завдяки обміну капіталами між собою. Близько 80% усього експорту ПІІ припадає на європейські країни: Велику Британію, Німеччину, Францію, Нідерланди та Швейцарію. За обсягом залучених інвестицій перше місце посідають США, потім ідуть Німеччина, Велика Британія, Бельгія [17, с.68].

Країни, що розвиваються, істотно поступаються промислово розвинутим країнам за масштабами міжнародного інвестування. В основному, транскордонне інвестування в цих країнах здійснюється в рамках інтеграційних об'єднань, а вивезення капіталу з країн, що розвиваються, в розвинуті країни незначне.

Країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою прагнуть привернути інвестиції за рахунок створення пільгового режиму господарювання для іноземного інвестора, використовують заходи промислової політики, пов'язані зі стимулюванням міжфірмової кооперації між вітчизняними та іноземними інвесторами, заохочують експортну діяльність підприємств з іноземною участю тощо.

Найбільш ліберальний підхід до залучення ПІІ серед країн, що розвиваються, характерний для Латинської Америки. Серед країн, ринок яких ще формується, найбільш привабливими для іноземного інвестора є Бразилія, Аргентина, Мексика, Польща, Чехія.

Отже, можна зробити висновок що рівень взаємозалежності країн за останні сто років не збільшився (теж саме можна сказати і про потоки капіталу). На думку В.Штоля: "... реальна

світова економіка залишилась практично на тому ж рівні глобалізації, що і в перші три десятиліття XX ст., і значна частка людства (більше 50%), як вважають фахівці, поки що не огорнута процесом глобалізації" [19,с.53].

Таким чином, за твердженням С.Л.Удовика,"... ми спостерігаємо новоутворення групи високорозвинених практично самодостатніх країн, що все більше відриваються від переважної більшості країн … світу. І на Заході зростає розуміння відносно безперспективності ринків країн, що розвиваються" [7, с.209].

Результатом нерівномірного розвитку світової економіки та зниження (а не зростання!) взаємозалежності країн, стало збільшення розриву в середньому рівні доходів між найбагатшими та найбіднішими країнами.

Ці висновки підтверджуються і підрахунками ЮНКТАД. За даними ЮНКТАД 1999 року [20], за останні двадцять п'ять років розрив у рівні доходів між країнами та групами населення не зменшився, а, навпаки, зріс. Економічна нерівність посилилась, розрив в доходах між бідним та багатим населенням світу збільшився. Лібералізація торгівлі призвела до посилення розриву в оплаті висококваліфікованих та некваліфікованих робітників не тільки у промислово розвинутих країнах, але й у країнах, що розвиваються. Серед фірм, як правило, виграли від процесу глобалізації великі міжнародні, глобальні лідери в технології, а програють малі, національні, ті, що не йдуть на ризик і мають відсталу технологію. Серед країн, що виграють, експортери капіталу та технологій, нетто – кредитори, країни з гнучкою економікою і висококваліфікованими робітниками. Серед країн, що програють, - імпортери капіталу та технологій, нетто-позичальники, країни з структурно жорсткою економікою і некваліфікованими робітниками. Країни з трансформаційною економікою та країни, що розвиваються, "програють" країнам з розвинутою економічною системою в грі під назвою "глобалізація". Глобальна конкуренція спонукала крупні міжнародні фірми посилити свої позиції на ринку за рахунок поглинань і придбань, що зробило ринкові структури скоріше олігополістичними, ніж конкурентними. Посилилось суперництво між країнами за експортні ринки та іноземні капіталовкладення, що отримали назву "перегони донизу", що призвело до нерівного розподілення вигод від торгівлі та інвестицій.

Досліджуючи вплив концентрації та централізації капіталу на глобальну економіку, треба зазначити, що діяльність ТНК (як провідної форми концентрації капіталу), їх конкуренція між собою та різноманітні конкурентні стратегії (злиття, поглинання та ін) є потужним фактором змін геоекономічної ситуації світу. Транснаціональні корпорації здійснюють економічний та політичний вплив як на окремі держави, так і на світову економіку в цілому. Враховуючи процес транснаціоналізації, сучасні ТНК є скоріше суб'єктом глобального економічного середовища, ніж суб'єктом національної належності. Країна первинного походження (базування) розглядається ними лише з позиції наявності на цій території переваг розміщення для корпорації. Сучасні ТНК вже не орієнтуються на інтереси певної країни, навіть якщо це країна первинного базування. Пріоритетом є тільки власні інтереси транснаціональної корпорації. Більша частка діяльності ТНК знаходиться поза контролем національної держави, і, відповідно, важелів впливу на корпорації у окремої держави стає все менше. У зв'язку з цим виникають суперечності що до впливу ТНК на національні та глобальну економіки.

Як провідні гравці на глобальній економічній арені, ТНК здійснюють як позитивний, так і негативний соціально – економічний вплив на приймаючу країну і на країну базування. Приймаюча країна визначається, як країна, на території якої розташовані філії

транснаціональної корпорації, країна, що приймає інвестиції від ТНК. Країна базування транснаціональної корпорації розглядається як країна, якій підконтрольний капітал ТНК, країна, де знаходиться "материнська" компанія, країна, що експортує інвестиції.

Отже, позитивний економічний вплив ТНК проявляється в тому, що приймаюча країна отримує нові можливості щодо стимулювання розвитку національної економіки; збільшення обсягу продукту, що виробляється, і прибутку; прискорення економічного зростання і розвитку; одержання додаткових ресурсів та податків від діяльності ТНК. Залучення іноземного капіталу за допомогою ТНК сприяє зменшенню безробіття в приймаючій країні. В країні налагоджується виробництво конкурентноспроможної продукції, яка насичує внутрішній ринок (тобто відпадає необхідність в імпортуванні цих товарів), тайде на експорт, що в свою чергу сприяє зміцненню зовнішньоторговельних позицій країни. Розвивається внутрішньо регіональна торгівля, підвищується ступінь конкурентоспроможності національних ринків (ТНК підривають позиції місцевих монополій; із загостренням міжнародної конкуренції ТНК почали формування змішаних компаній з участю місцевого капіталу). Позитивний вплив проявляється також у впровадженні нових технологій, випуску нових видів продукції, розвитку нового стилю менеджменту тощо.

Негативний економічний вплив ТНК для приймаючої країни проявляється в тому, що представники цієї країни не допускаються до участі в проведенні НДДКР; існує посилення експлуатації і встановлення зовнішнього контролю з боку корпорації; ТНК можуть маніпулювати цінами з метою уникнення податків. Транснаціональні корпорації захоплюють найбільш розвинуті та перспективні галузі виробництва і науково – дослідницькі структури приймаючої країни; мають змогу нав'язувати компаніям неперспективні напрями в системі розподілу праці в межах ТНК; несуть загрозу розташування в приймаючій країні екологічно небезпечного виробництва, застарілих технологій. Використовуючи політику захоплення і поглинання місцевих компаній, ТНК спричиняють посилення нестійкості інвестиційного процесу. Деякі транснаціональні корпорації мають монопольну владу й можуть здійснювати тиск на уряд приймаючої країни, оскільки за обсягом обороту перевищують окремі країни. У зв'язку з цим також існує ймовірність ухилення ТНК від економічного та політичного контролю з боку приймаючої країни.

Позитивний економічний вплив від діяльності ТНК для країни базування, тобто для країни, що вивозить капітал, проявляється в тому, що іноземні інвестиції ефективніші ніж внутрішні. Завдяки ТНК зміцнюються зовнішньоекономічні позиції країни базування, створюються національні переваги. Це відбувається тому, що ТНК є важливим інструментом зовнішньоекономічного і зовнішньополітичного впливу, і держава використовує цей вплив в інтересах свого ствердження на світовому ринку. Експансія ТНК виробництва товарів в країни, що розвиваються, дає змогу успішно конкурувати на світових ринках. ТНК – важливий чинник економічного і політичного добробуту та глобального впливу країни базування. Окрім економічного, ТНК мають і політичний вплив на уряд приймаючої країни і тому можуть виступати у якості дипломата країни базування. За допомогою ТНК уряд країни базування може чинити тиск на уряди приймаючих країн.

Негативні економічні наслідки впливу ТНК для країни базування, проявляються в наступному. По-перше, існують суперечності між інтернаціональним глобальним характером операцій ТНК і територіально обмеженою юрисдикцією держави. По–друге, здійснення державного регулювання іноземних інвестицій: заборона інвестування в окремі галузі, особливі умови інвестування, втрати в торговому балансі. По-третє, ризик конфіскації інвестицій.

Враховуючи позитивні та негативні наслідки діяльності транснаціональних корпорацій, національні держави намагаються регулювати їх діяльність. Проте уряди національних держав мають обмежену кількість важелів протидії ТНК. А неконкурентоспроможні країни на міжнародному ринку взагалі не мають таких важелів, оскільки для ТНК традиційні обмеження національної економічної системи не мають сенсу. Тому одним з основних напрямків розвитку світового господарства є впровадження комплексу заходів, ініційованих керівництвом США, Європейського Союзу, Індії, Китаю та ін. країн, націлених на зміцнення самого інституту держави та забезпечення протидії діяльності екстериторіальних транснаціональних корпорацій.

Література:

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т1/Редкол.:...С.В.Мочерний (відп. Ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000.- 864с.
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії: Навч. Посіб.- К.:Знання, 2006. – 263с.
3. Стриженко А.А. Глобализация мировой экономики : Инвестиционный аспект.- Барнаул: Издательство АлтГТУ, 2000.
4. Перехідна економіка: Підручник / В.М.Геєць, Є.Г.Панченко, Е.М.Ліанова та ін.; За ред. В.М.Геєць. – К.: Вища шк.., 2003. – 591с.
5. М.Максимов. Проблемы стабильности мировой экономики.// Мировая экономика и международные отношения, №9, 2004.
6. World Investment Report 2005. Geneva, 2005.
7. С.Л.Удовик. Глобализация: семиотические подходы – М.: «Рефл – бук», К.: «Ваклер», 2002. – 480с.
8. А.Либман, Б.Хейфец. Корпоративная модель региональной экономической интеграции// Мировая экономика и международные отношения, 2007, №3.
9. Мильнер Б. Крупные корпорации – основа подъёма и ускоренного развития Экономики //ВЭ. – 1998. - №9. – С.66-76.
10. Иноземцев в. Открытое общество за закрытыми границами // Независимая газета. –2001. – 9 июня.
11. Зерколо недели. - №27. 2001.
12. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Наступление на бедность. – М.: Весь Мир , Всемирный банк, 2001,.
13. Соколов В. Контуры будущего мира : нации, регионы, транснациональные общности. //Мировая экономика и международные отношения. – 2001. №3.
14. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999. – 568с.
15. Иноземцев В. Расколотая цивилизация. – М.: Академия-Наука, 1999. – 724с.
16. Уолтц У. Глобализация и американская мощь./Перевод Григория Вайнштейна. "The National Interest" Vol. 59, Spring 2000.
17. Якубовський С.О., Козак Ю.Г., Савчук О.В. та ін. Транснаціональні корпорації: особливості інвестиційної діяльності: Навч. Посібник/ За ред. С.О.Якубовського, Ю.Г.Козака, О.В.Савчука – К.: Центр навчальної літератури, 2006 – 488с.
18. Игонина Л.Л. Международный рынок инвестиций: современные тенденции развития// Финансы, 2002. - №9.
19. Штоль В. Актуальные проблемы глобализации. // Обозреватель – Экономика. – 1994. - №12.
20. Глобализация и стратегия развития./ Д., Найяр; "Круглый стол" высшего уровня по торговле и развитию: Ориентиры на XXI век (2000г. Бангкок).- Женева: ЮНКТАД, 1999.